

LITERARNOZGODOVINSKE PRIPOMBE O PLAMENICI

Pred dvema letoma je Primorska založba v Kopru izdala zajeten roman marljive slovenske pisateljice Mimi Malenškove s simboličnim naslovom: Plamenica. To je roman o začetniku slovenskega slovstva Primožu Trubarju, ki je pred dobrimi štiri sto leti prižgal plamen slovenske besede.

Biografski roman je ena od zvrsti leposlovnega ustvarjanja, ki je pri literarnem občinstvu posebej priljubljena. Vzrok temu je iskati v prikazovanju življenja in dela kakšne pomembne in znane osebnosti, ko pisatelj opt na glavno ogrodje znanstveno dognanih dejstev z večjo ali manjšo pisateljsko svobodo riše človekovo podobo, njegovo okolje in čas. Tudi Slovenci imamo že nekaj biografskih romanov in povesti. V njih so uprizorjeni n. pr. naši preroditelji, Prešeren, Jenko, Levstik, Jurčič, da omenimo le najmarkantnejše. Od avtorjev takšnih romanov pa je seveda odvisno, koliko je v delu res prikazano življenje posamezne osebnosti in koliko je v njem pisateljeve fantazije. Ta prevladuje n. pr. pri povestih Ilke Vaštetove iz konca 18. in začetka 19. stoletja iz kroga naših preroditeljev in v njenem romanu o Prešernu, močno karakterizira Pregljevo povest o Šmonci Jenku, pa tudi Pahorjeva pot desetega brata Jurčiča se ji ni mogla dovolj izogniti. Tem delom nasproti pa lahko postavimo Slodnjakova romana o Prešernu (Neiztrohnjeno srce) in o Levstiku (Pogine naj pes!), ki sta skoraj biografski, literarnozgodovinski in sociološki študiji obeh naših prvakov.

In kam postaviti novi roman o Primožu Trubarju? Med romane ali med biografije? — Odgovor naj nam dá branje in ocenjevanje dela z literarnozgodovinskega gledišča, kar mora predvsem upoštevati vsakdo, kdor vzame knjigo v roke kot pripomoček za študij Trubarjeve osebnosti in njegovega časa. Vendar bo pregled obsegal le nekatere osnovne in najvažnejše momente, brez pretenzije po izčrpnosti. Upoštevati je namreč treba, da so Kidrič, Rupel in drugi starejši raziskovalci slovenske reformacijske književnosti nabrali že dobršno kopo dokumentov o življenju in delu Primoža Trubarja in njegovih sodobnikov (prim. n. pr. navedbo literature v Zgodovini slovenskega slovstva I/1957, str. 259—260). Najvažnejši teh virov so gotovo znani tudi pisateljici ter so poleg nekaterih drugih zgodovinskih del o Slovincih in o sosednjih narodih v 16. stoletju stvarna podlaga romanu. Vprašanje je le, koliko so ta dejstva upoštevana ter pravilno uporabljena in kolikšen je pri tem delež pisateljicinih umetniških zmognosti.

Pisateljica je roman razdelila na tri dele. Prvi del obsega čas Trubarjeve mladosti in šolanja (nekako do 1530), drugi sega do prvega bega na Nemško (1548), tretji pa obravnava preostali del Trubarjeve življenjske poti (umrl 1586). Takšna delitev se zdi logična in upravičena, česar pa ne moremo reči za obseg posameznih delov, ki so skoraj matematično enako dolgi. To sorazmerje je glede na pomen Trubarjevega delovanja v posameznih obdobjih popolnoma nevzdržno. Saj je Trubar ustvaril to, zaradi česar velja danes njegovo ime, v zadnjih štiridesetih letih svojega življenja, to je v tretjem delu romana, ki prav zaradi tega, po mojem mnenju, nikakor ne bi smel biti obravnavan po enakem kriteriju kot srednje, iz versko organizatorskega gledišča sicer pomembno, toda po splošni oceni manj važno obdobje, oziroma celo kot mladeniški čas učenja. Pri tem ne more opravičevati niti pomanjkanje gradiva, ki ga je prav za zadnje obdobje mnogo več kot za prvi dve.

Prvi del je sestavljen iz petih poglavij. Najprej je avtorica skušala prikazati okolje, kjer je zrasel in živel mladi Trubar do odhoda z doma (Slovo), nato ga kot šolarja spremlja na Reko (Pevček), od tod dalje v Salzburg (Daljna obzorja), nazaj v Trst (Beatrice) in nazadnje na Dunaj (Meglice). Z letnicami se dajo poglavja označiti takole: 1520, 1520/1521, 1521—1524, 1524—1527, 1527—1529. Medtem ko sta prva dva naslova poglavij realna, je simboličnost drugih opravičljiva le za dva: za daljna salzburška obzorja in za meglice, ki so v dunajskih letih nadlegovale Trubarjevo versko mišljenje; romantična zgodba iz Trsta pa je plod pisateljicine svobodne fantazije.

Kakšen je bil Trubar kot mlad kmečki pobič, je težko reči, ker datira edina njegova upodobitev v pozna starostna leta; zato lahko ali verjamemo ali pa tudi ne, da je bil takšen, kot ga slika pisateljica. Tudi drugi podatki o Trubarjevem šolanju v domačem kraju, ministrantstvu, reševanju utopljenke in o brazgotini od žolnirjevega biča na rami niso dokumentirani. Drži pa, da je odšel z doma jeseni 1520 kot dvanajstleten mladenič, a se zdi, da je srečanje s Klombnerjem in dogodki s potovanja čez Ljubljano na Reko plod avtoricinih bolj ali manj posrečenih kombinacij.

Tudi podatki o raščanskih Trubarjih le delno ustrezajo znanim dognanjem. Oče Mihael je bil res mlinar (od 1499), tesar in cehmojster; stric Gregor, tudi mlinar (od 1506), je bil res bolj nemirne narave, videval je prideve in se družil z versko obsedeno Šavlečo Katarino; o materi ni nič znanega razen imena Jera, o bratih in sestrah pa prav nič, čeprav je kombinacija z Jurijem, ki je bil do 1547 najemnik kmetije na Raščici, se potem odkupil in umrl med leti 1551—1554, res zelo zapeljiva. Glede puntarstva (1515) govori več razlogov proti nakazani trditvi pisateljice, saj sicer ne bi že nekaj let zatem bili Trubarjevi v tako dobrem razmerju s Turjačani (spregledani davek, Trubarjeva poznejša hvala, privolitev graščine za njegovo šolanje). Družbena razmerja na vasi so v osnovi dobro postavljena, vendar so vaščani, z zgodbo vikarja Antona vred, popolnoma svobodno prikazani. Resnični osebi sta stara Hudakončevka in Jernej Rogelj, ki pa se sreča s Trubarjem šele dosti pozneje in ne kot vaški tovariši in součenec.

Za Trubarjevo šolanje na Reki se še vedno samo z verjetnostjo domneva, da je bil v kapiteljski šoli pri glagoljaših (sam pravi nekoč pozneje, da ne zna brati glagolice!), ker je obstajala tudi mestna šola, ki je morala biti latinsko-laška. Toda kdo in kakšni so bili Trubarjevi učitelji in sošolci (prvo srečanje s Konzulom je dosti poznejše), kako je živel v tem kraju, uspeval v šoli in kako da je odšel približno jeseni 1521 v Salzburg, njegovi življenjepisci doslej še niso mogli razkriti. Latiniziranje slovenskega priimka Trobar v Trubarius sicer ustreza običaju časa za šolane ljudi, vendar zanj za ta čas še ni izpričano.

V Salzburgu je Trubar obiskoval kot štipendist kurz za eksterniste pri Sv. Petru v benediktinskem samostanu. Takšno štipendijo je moglo dobiti 10 kandidatov, ki pa so morali znati dobro peti, da so mogli spremljati duhovnika. O učiteljih in šolskih uspehih doslej zbrana trubariana ne vedo nič povedati. Res je bila takrat navada, da so učenci peli po hišah, toda za pisateljsko sicer prijetno skomponirani dogodek ob pustnem karnevalu ni nobenih stvarnih dokumentov. Gašper Rokavec (ne Rakovec!), Ungnad in Thurn so sicer resnična imena poznejših Trubarjevih sodelavcev in znancev, a jih v tem času še ni mogel poznati in ni niti najmanjših, vsaj posrednih dokazov, da bi se bili resnično mogli srečati. Isto velja za prihod Jerneja Roglja v Salzburg, o katerem ni znano, kje se je šolal. Avtoričini kombinaciji z njim nasprotuje tudi napačna novica o smrti Primoževga strica Gregorja, ki ga je podrlo drevo šele nekaj let kasneje (1524—1527) in ne že pred pomladjo 1522. Da je v salzburških letih gledal romarje, namenjene k Hubmeierjevi kapeli v Regensburg, poroča Trubar sam, vendar o kakšnem lastnem romanju, kot ga opisuje pisateljica, nič ne govori. Negotova, čeprav verjetna je tudi možnost očetovega romanja v Aachen in Köln, ker so bila takšna božjepotništva tedaj zelo razširjena, drži pa, da je dal oče pred 1528 (morda res prav v teh letih?) preslikati domačo raščansko cerkev. Malo preveč drzna pa je pripoved, kako se je Trubar seznanil s škofom Bonomom, ki ga je nato vzel s seboj v Trst. Znano je namreč, da je Bonomo potoval z Dunaja v Trst med 21. novembrom in 22. decembrom 1523, vendar ni nikjer rečeno, da čez Salzburg, Trubar pa je prišel v Trst šele spomladi 1524. Glede tega sta postavljeni dve znanstveni domnevi: ali je zvezo ustvaril sorodnik Gregor Trupar iz Vipave, kjer je bil Bonomo od 1498 župnik, ali pa škofov sorodnik Lenart Bonomo, ki je bil do 1526 župnik na Igu.

Trubar sam pripoveduje v nekem svojem pismu, da je bil za časa svojega triinpolletnega bivanja v Trstu član pevskega zbora v stolnici in Bonomov komornik, obenem pa je pod njegovim vodstvom nadaljeval študije, se uvajal v ceremonial in dušno pastirstvo in poslušal razlage Vergila in Erazma Rotterdamskega v laškem, nemškem in slovenskem jeziku. Bil je res v šoli, ki je vzgajala razgledane, z duhom renesanse prepojene mladeniče, ne pa učenih, kot ugotavlja pisateljica. Ob tem avtorica spretno, a zelo svobodno opisuje razmere v škofovskem dvorcu in ustvari romantično ljubezensko zgodbo med mladeničem Trubarjem in lepo šestnajstletno namišljeno Vergerijevo sestro Julijo; vse to je sad avtoričinega pisateljskega daru, saj je znanstveno dokazano, da bi se bil Trubar mogel srečati z Vergerijem pri Bonomu v Trstu šele 1541. Tudi postavljanje očetove smrti v ta čas (umrl je med leti 1527—1529) in obisk na domu sta problematična, medtem ko je bil odnos njegovih domačih do puntov že omenjen. Novo tovariševanje s Konzulom in z drugimi prihodnjimi sodelavci verskega reformatorskega gibanja pri nas in na Hrvaškem tudi ni dokumentirano. Res pa je, da mu je naklonjeni škof, še preden je bil Trubar posvečen v duhovnika, dal 1527 župnijo v Loki pri Radečah, kjer je Trubar nastavil svojega vikarja, sam pa, gmotno preskrbljen, z 19 leti odšel študirat na Dunaj. S

hrvaško biblijo, o kateri teče beseda ob njegovem odhodu, je morda mišljena tista, ki jo je dal ok. 1521 prirediti in prevesti v glagolico grof Bernardin Frankopan na gradu Grobniku, kot Trubar sam pozneje pripoveduje.

Trubariana potrjujejo, da je študiral na Dunaju slabi dve leti, in sicer je najbrž obiskoval višji tečaj šole pri Sv. Štefanu. O vsebini študija ni podatkov. Trubar sam priča, da je bil priča sežigu Hubmeierja in utopitvi njegove žene 10.—13. marca 1528. Da bi bil res stanoval skupaj z Weixlerjem in spet srečal Roglja, ni dokumentirano, medtem ko so navedbe glede šolanja nekaterih kranjskih študentov na Württemberskem le deloma točne. Nazaj v Trst je Trubar odšel ok. srede 1529. Pot čez Salzburg, kakor tudi vsi drugi dunajski dogodki, razen turškega napada na Ogrsko 1529 in požiga Raščice 1528, so sad pisateljčine fantazije. V mašnika je Bonomo posvetil Trubarja 1530 in ga poslal za svojega vikarja v Laško pri Zidanem mostu.

Drugi del romana obsega prvo obdobje Trubarjevega službovanja na Slovenskem in je razdeljen na šest poglavij. Prvo poglavje (Orač) ga kaže kot orača reformatorstva v Laško, drugo (Vihar) govori o prvem uspehu in težavah v Ljubljani, v tretjem (Ulica bede) živi kot pregnanec v Trstu, četrto (Plamen v srcu) je namenjeno Trubarjevemu delovanju v Celju, v petem (Sam) in šestem (Obup) pa sta obravnavana boj s papežniki in beg pred njimi iz Št. Jerneja na Nemško. Časovne oznake za posamezna poglavja so: 1530—1535, konec poletja 1540, 1542, 1544 ali pa 1545, morda kmalu po 1544, 1547—1549.

Najzanimivejša in prvem poglavju tega dela je avtoričina misel, da je Trubarja v tem času (med 1530 in 1535), in sicer ob smrti stare Adamovke, prvič obšla misel, kako dobro in prav bi bilo, ko bi ljudstvo znalo moliti v svojem jeziku. Žal, tako ženska kakor trditev nista dokumentirani! Tudi ni podatkov, da bi bil po prihodu z Dunaja pridigal in tržaški minoritski cerkvi. Drži pa, da je že v teh letih pridigal proti zidanju romarskih cerkva in proti skakačem, vendar so vse navedene podrobnosti delo pisateljice. Če ta govori tu tudi o poročilu tržaškemu škofu, je to morda zamenjava s poročilom o gospodarskem stanju kaplanije sv. Maksimilijana v Celju za 1542, ki je edino res izpričano. Kdaj se je Trubar prvič srečal z Lenartom Budino, ni znano, dokumentirano pa je, da je bil Rogelj vsaj 1530 njegov vikar v Loki, medtem ko je tega radeško kaplanovanje le avtoričina domneva. Trubarjevi domači so se preselili z robu vasi v vas okrog srede stoletja, torej kakih deset let pozneje, Primož pa je odšel v Ljubljano za stolnega pridigarja šele 1535 in ne že za predpust 1533, kot trdi pisateljica, najbrž na podlagi znane nezanesljive znanstvene domneve.

Če bi dogajanje drugega poglavja datirali po Ravbarjevem obisku in Ljubljani, bi ga morali postaviti najkasneje v leto 1536, ker je v oktobru 1536 škof že umrl, če ga pa datiramo po Trubarjevem begu iz Ljubljane, ki sledi v romanu nekaj tednov zatem, pa v poletje 1540. Ravbar tedaj Trubarju tudi ni mogel prepovedati pridigovanja v ljubljanski stolnici; to bi bil lahko storil edino njegov naslednik Kacijanar (sam novoversko usmerjen), za kar pa ni nobene dokumentacije. Znano je le, da je vso akcijo proti Trubarju vodil deželni glavar Nikola Jurišič ter ga pregnal v Trst. Kdo naj bi bil Trubarja ovadil (tisti pater Tomaž je gotovo ustvarjen samo iz asociacije na poznejšega gorečega protireformatorja škofa Tomaža Hrena), ni znano, res pa je, da je Trubar že kazal novoversko usmerjenost, čeprav izrazitih protikatoliških naukov še ni oznanjal, ker se do jasne protestantovske miselnosti tedaj še ni bil dokopal. Vsi navedeni ljubljanski pristaši novoverstva (Wiener, Cvekelj, Klombner, Budina, Seyerle i. dr.) in Trubarjevi prijatelji so realne osebnosti, bolj ali manj svobodno karakterizirane, vendar se ne ve, s čigavo pomočjo in kako je Trubar pobegnil iz Ljubljane.

Zmeda z datiranjem se vleče tudi v tretje poglavje. Kot rečeno, je Trubar bival v Trstu kot begunski Bonomov dvorni kaplan in oficialni tržaški slovenski pridigar od 1540—1542, ljubljanski škof Ravbar pa je umrl, s čimer se poglavje zaključuje, že 1536! Res pa je, da je Bonomo Trubarju menda že v drugi polovici 1540 dodelil beneficij sv. Maksimilijana v Celju in da pomenijo tržaška leta velik korak naprej v njegovi preorientaciji k protestantovstvu, ker se je pri Bonomu seznanjal z najpomembnejšimi deli vodilnih reformatorjev (Zwingli, Bullinger, Pellican, Kalvin i. dr.). Morda si je iz Trsta res dopisoval z ljubljanskim kanonikom Jurijem Dragoličem, vendar ta korespondenčna vez ni potrjena. Tudi ni podatkov o dogodkih v Trubarjevi rodovini, kakor ni dokazano, da bi bil Trubarja kot pridigar v ljubljanski stolnici nadomeščal Rokavec, ki je šele h koncu 1547 postal stolni vikar. Vergerijevo

rovarjenje proti Trubarjevi verski orientaciji se je začelo proti koncu 1541, menda predvsem zaradi tega, da bi se sam, velik papežev zaupnik in od 1536 koprski in modruški škof, opral sumničenj, da je pripadnik novoverstva. Zaradi nasprotovanja vernikov, ki je temu sledilo, je Trubar 1542 nenadoma zapustil Trst in se z Bonomovo pomočjo spet vrnil v Ljubljano. O vseh drugih podrobnostih in sklepanjih, pa tudi o ulici bede, po kateri nosi poglavje simbolični naslov, vsaj doslej znana trubariana ne govore.

Da je Trubar kot beneficiat kdaj pa kdaj prihajal v Celje, je dokazano z že omenjenim poročilom o gospodarjenju pri sv. Maksimilijanu, da pa je bil tam prav v decembru 1545 (tridentinski koncil), je manj verjetno. To že zato, ker se je brala maša pri sv. Maksimilijanu le šestkrat na leto, in sicer med velikonočnim in binškošnim torkom in v zvezi s patronovim godom v oktobru, kar je vsekakor bolj primeren čas za daljše bivanje in za potovanje. V Celju je pripadala Trubarju tudi hiša na glavnem trgu in mu ni bilo treba stanovati pri lekarnarju Mihaelu Klausu. Po najnovejših odkritjih (šele po objavi romana) Trubar ni bil nikoli poročen z Barbaro Klaus, ki je izpričana kot sestra in ne kot lekarnarjeva hči, s čimer se podre vsa v središče dogajanja in v naslov tega poglavja postavljena ljubezenska zgodba. Trubarjev gmotni položaj je bil resnično dober, zlasti ko je 1542 postal kanonik in kljub temu, da se je menda prav v zvezi s tem odpovedal župniji v Loki. Drugega zgodovinskega podatka, pokopa Ivana Kacijanarja, pri datiranju tega celjskega poglavja ne moremo upoštevati, ker se je to zgodilo že 1539, torej za časa prvega Trubarjevega službovanja v Ljubljani. Mogoče bi bilo, da bi se že takrat in ne sedaj Trubar prvič srečal z Ivanom Ungnadom, če je ta Kacijanarjev bojni tovariš res prišel na njegov pogreb, in mu razlagal misel, da je ljudstvu treba dati evangelij v domačem jeziku, vendar je vse to le ugibanje brez oprijemljive osnove. Gotovo pa je, da je Trubar tedaj pripravljaval pridige tudi v slovenščini, saj je že pred begom v Trst pridigal v Ljubljani slovensko. Ne more pa se dokazati, da bi bil Trubar pokopal Wienerjevo ženo in da bi bil kdaj pred 1547 potoval v Št. Jernej.

Naslednje poglavje bi po nekaterih drobcih sodeč, ki jih moremo dokumentirati, bolj sodilo pred sprednje, katerega zaključek (odhod v Št. Jernej) se tudi glede lokacije dogajanja bolje povezuje z zadnjim poglavjem drugega dela. Poglavje bi mogli postaviti nekako v leto 1544. Takrat je novi ljubljanski škof Urban Tekstor ob svojem nastopu Trubarja morda res znova potrdil za stolnega pridigarja, pred nedavnim (1542) si je kot kanonik res pridobil hišo in se bližal štiri-desetim letom (star 36 let). Proti zidanju cerkve na Sv. Gori pri Gorici je pridigal že od 1539, a je bila 1544 vendarle postavljena, in zavračal akcije prekrščevalcev. Popolnoma svobodno pa je pisateljica izoblikovala vse, kar se tiče Trubarjevih domačih (brat Marko, materina smrt).

Ljubljanski stolni kapitelj je poslal Trubarja v Št. Jernej v prvi polovici 1547, da bi kot vikar uredil gospodarske razmere tamkajšnje fare. Koliko je to res v zvezi s pripravami za preganjanje protestantov, kot pripoveduje roman, se ne more dokazati. Drži pa, da je škof Tekstor začel takšno akcijo v drugi polovici tega leta, ko je dobil sredi septembra tajni cesarjev ukaz, naj zapro na ljubljanskem gradu Wienerja, Mertlića, Dragolića, Rokavca in Trubarja. Pri tem mu je kot zaupnik res pomagal vikar Škofic, ki je zlasti rovaril proti Trubarju. Da bi o vsem tem pisal Dragolič v Št. Jernej Trubarju, ni znano. O nevarnosti ga je prvi obvestil Klombner, ki je poslal na pot najprej sla pešca (nikjer ni rečeno, da je bil to Lenart Budina!), za njim pa sta s Seyerlom poslala še Luko Cveklja na konju. Glede Trubarjevega skrivanja pred biriči je dokumentirano samo to, da se je nekaj časa skrival po kranjskih gradovih, domnevno na Turjaku ali Zumberku. Celotno tragično opisano tavanje od Loke po raznih graščinah do Solkana in Fužin, vse drobne dogodke in obupno misel na samomor je tako živo ustvarila zgolj pisateljčina fantazija. V Nürnberg k Vidu Dietrichu, s katerim je imel menda zveze zaprti Wiener, je zbežal marca 1548, ko je spoznal, da je položaj doma brezupen. Skoraj neverjetno je, da bi tja pešačil; pridružiti se je mogel kakim tovarnikom ali trgovcem, saj je bila zveza z nemškimi deželami zelo živahna. Še tri drobne opazke: nikjer ni dokazano, da je učil Šentjernejčane slovenski očenaš; s švicarskim cvinglijancem je gotovo mišljen Bullinger, vendar si Trubar v tem času z njim še ni dopisoval; drži pa, da se je Bonomo ob smrti (1546) del obhajati pod obema podobama.

Za literarnega zgodovinarja najbolj zanimiv del romana je njegov tretji del. Segajoč od 1551 do Trubarjeve smrti vsebuje celotno sliko Trubarjevega slovstvenega delovanja, vrh njegovega verskega reformatorstva in galerijo njegovih sodobnikov,

ob katerih je moč določiti Trubarjevo mesto v ožjem slovenskem, širšem južno-slovanskem in širokem evropskem merilu. To obdobje je pisateljica razdelila na devet poglavij z epilogom.

Bisernica je školjka, ki skriva v sebi biser — lepa pesniška primera za Trubarja, ki je 1550 ali 1551 podaril Slovincem kar dva bisera, Catechismus in Abecedarium, prvi dve slovenski knjigi. Dogajanje poglavja je postavljeno v začetek leta 1551. Trubar je bil tedaj, že od maja 1548 dalje in skoraj do maja 1551, drugi protestantovski pridigar v Rothenburgu. Prej je kratek čas po pobegu iz Ljubljane res bival pri Vidu Dietrichu v Nürnbergu ter se mogel dobro spoznati z njim in z njegovim delom. Kar se natisa obeh prvih knjig tiče, je dokazano, da sta šli v tisk po 6. novembru 1550, tako da je bila ena morda res že dotiskana 1550, druga pa v začetku 1551. Trubar je rokopis pred natisom res poslal v Ljubljano v pregled. Ni pa znano, kdaj in kako se je seznanil z württemberškim vojvodo Krištofom in s teologom Jakobom Andreaejem, svojima zaščitnikoma in mecenoma. Kot že omenjeno, so zadnja odkritja pokazala, da je bila prva Trubarjeva žena Barbara hči Matije Sitarja iz Kranja in ne Celjanka Barbara Klaus. Ta je prišla za njim na Nemško menda 1549 in mu pred 26. majem 1551 rodila prvega sina Primoža. Kar pa zadeva Konzula, je treba pripomniti, da je bil kantor v Chamu šele od 1556 in da je prišel k Trubarju šele 1552, in sicer s Kranjskega, kjer je živel, odkar je bil 1549 pregan na izžupnije Stari Pazin v Istri.

Drugo poglavje z naslovom Črna smrt je postavljeno med leta kužne epidemije na Württemberškem (1554—1556). Trubar se je medtem res preselil iz Rothenburga, živel kratek čas v maju in juniju v Schwäbisch-Hallu pri župniku Mihaelu Gretterju in z njegovim in s posredovanjem učitelja Holdenrieta najbrž že 12. junija 1551 dobil mesto župnika v Kemptenu, kjer je ostal do marca 1561. O Trubarjevem gmotnem stanju v tem času ni poročil, gotovo pa je, da se mu je družina pred 1554 povečala na tri člane (prvorojenec Primož, deklica Magdalena in deček, ki je kmalu umrl in mu ne vemo imena), med 15. majem 1555 in 15. majem 1556 pa se je rodil še sin Felicijan. Z Vergerijem je Trubar prišel v zvezo potem, ko je ta proti koncu 1553 postal svetovalec württemberškega vojvode. Opisano snidenje bi moglo torej biti najprej po novem letu 1554, še verjetneje pa leto dni pozneje in je nemara istovetno s sestankom med Vergerijem, Trubarjem, Andreaejem in drugimi teologi 24.—27. januarja 1555 v Ulmu. Glede navedenega Vergerijevega zanimanja za južnoslovanske protestantovske knjige je mogoče potrditi le to, da si je ta začel prizadevati zanje, šele ko je zvedel za Trubarja, dalje, da je za stvar res pridobil vojvodo Krištofa, da je pregovoril Trubarja k uporabi latinice, če hoče, da knjige ne bodo obležale, in da mu je pregнал pomisleke zaradi neznanja klasičnih biblijskih jezikov. Kakor vsem podrobnostim v zvezi s tem, tako tudi ni mogoče pritrditi podatku, da je bil Weixler kdaj župnik na Nemškem.

Naslednje poglavje je posvečeno predvsem Vergeriju, ki je bil v tem času (glede na njegovo potovanje na Dunaj in na smrt škofa Tekstorja je dogajanje mogoče postaviti v pomlad 1558) res samo še ugašajoč sij, in nekaterim drugim važnejšim Trubarjevim sodobnikom. Opis Vergerijeve življenjske poti se v glavnih črtah ujema s stvarnimi podatki. V zvezi z južnoslovansko protestantovsko knjižno akcijo je poleg že navedenega treba še potrditi, da je bil nekaj časa njen idejni vodja, da je res zagovarjal enotnost knjižnega jezika za vse Južne Slované, se shajal s tiskarji, sodeloval s Trubarjem 1555 pri izdaji knjig Ena molitov in Ta evangeli svetiga Matevža, ki je bil res natisnjen v Reutlingenu, kamor so zaradi kuge preselili del Morchartove tūbinške tiskarne, sam izdal v Padovi 1555 knjigo Razgovaragne megiu Papista i gednim Luteran, potoval 1558 na Dunaj in nato tajno na jug do Ljubljane, tu brez uspeha intrigiral proti Trubarju, šel do Ogleja in se čez Beljak in Salzburg vrnil na Nemško, nato pa po neuspehlih intrigah pri tiskarnah prešel v vojvodovo diplomatsko službo. Nekdanji štajerski deželni glavar baron Ivan Ungnad je postal svetovalec vojvode Krištofa konec decembra 1557, v Amadenhofu v Urachu pa se je naselil septembra 1558, torej šele po dogodkih, ki karakterizirajo to poglavje. Organizator biblijskega zavoda je bil sprva Trubar, saj datirajo prve Ungnadove zveze z njim šele na konec leta 1559, prvi prispevki za zavod pa šele v november 1560. Lastnik zavoda je postal januarja 1561, Trubar pa je vodil delo; do nesoglasij med njima je prišlo šele pozneje ob sporu med Trubarjem in Konzulom. Tudi Skaličev življenjepiš je v glavnem točen. Res je znal hrvaško, poznal glagolico in 1558 srečal na Dunaju Vergerija, vendar je prišel 1558 v Tūbingen s priporočilom kralja Maksimilijana.

Težišče dogajanj naslednjega poglavja z naslovom Requiem moremo postaviti na konec 1559 ali začetek 1560, vendar jih kljub vsem težavam, ki so se v tem času postavile Trubarju nasproti, ne bi mogli simbolizirati z mrtvaškim opravičilom. Vergerij je konec 1559 zelo verjetno res obdolžil Trubarja verskih zmot, vendar ni podatkov, da bi se spor odvijal prav pred vojvodo Krištofom. Prepričan je morda posnet iz naslednjih dejstev. Aprila 1558 je Bullinger pisal Trubarju, naj opomni Vergerija, da je zdaj na stara leta čas za ureditev njegovih verskih zadev. Trubar je to storil, a Vergerij ga je naduto zavrnil. Pozneje nekoč se je Trubar Leliju Sonziniju (1526—1562) pritožil glede Vergerijevega značaja, oni pa je dodal, da Vergerij rad laže, in vse te govorce prenesel Vergeriju. Po ostri korespondenci s Trubarjem, ki je sledila, je Vergerij septembra ali oktobra 1558 z njim zvezo pretrgal. Da bi opral očitek verskih zmot, je Trubar preko vojvode Krištofa januarja 1560 poročal o svojih knjigah kralju Maksimilijanu in pisal za mnenje somišljenikom na Kranjsko, od koder je dobil same pozitivne odgovore, svoj zagovor pa 1561 izdal z knjigi z naslovom Register. O vseh drugih navedbah le nekaj kratkih pripomb: uvodoma navedeni Trubarjev odgovor na Bullingerjevo pismo je že iz marca 1557, dopisovanje med njima pa je dokumentirano za čas 1555—1559; tisti menih, neki fra Mojzes z Raba ali Cresca, je prišel v Urach z glagolsko hrvaško biblijo menda že 1557, a je ni hotel prodati in se je po štirih dneh vrnil; nato so ga iskali in 1562 privedli v Ljubljano, kjer je Klombner potrdil Trubarjevo domnevo iz 1557, da gre za prevod, ki ga je dal narediti grof Frankopan že ok. 1521; Vergerij pri Ungnadovem biblijskem zavodu ni neposredno sodeloval, marveč samo predtem pri Trubarjevi akciji za izdajanje slovenskih knjig v 1555—1560; na glagolske črke so čakali od poletja do božiča 1560; Dalmata je prišel v Urach šele 1561 in je bil v tem času v Ljubljani; Skalič je odšel iz Tübingena 1561 in je res sodeloval pri prevodu Trubarjevega predgovora za glagolski katekizem 1561; sodelovanje Vlačiča (Flacius Illyricus) je zaradi drugačne verske orientacije odbil najprej 1559 vojvoda Krištof, pozneje, ko sta ga Trubar in Klombner spet skušala pridobiti, pa 1563 še Ungnad; Konzul je potoval od Frankfurta šele septembra 1563; dokumenti govore, da je Trubarjeva prva žena Barbara živela še 1565, torej vsaj 15 let dlje, medtem ko o njegovem gmotnem stanju in o drugih podrobnostih ni avtentičnih poročil.

Zakaj neki je pisateljica označila Trubarjeve priprave za vrnitev na Kranjsko 1560 s strmo potjo? Nasprotno, iz virov sledi, da so se pri tem kranjski deželni odborniki bolj trudili kot Trubar sam. Prvo vabilo, naj se vrne, je dobil konec junija in ga je načelno sprejel 25. julija, medtem pa se je pismeno posvetoval z vojvodo Krištofom in s kraljem Maksimilijanom (na str. 458 citirani odlomek je iz pisma Maksimilijanu z dne 2. januarja 1560 in, po vsebini sodi v prejšnje poglavje). Oktobra je dobil novo vabilo, decembra celo sto renskih goldinarjev potnine, na Kranjsko pa je odpotoval šele 9. junija 1561. Ungnad je prevzel vodstvo biblijskega zavoda šele januarja 1561, tisti dar kralja Maksimilijana pa je iz maja 1561. Vergerij res ni več sodeloval v knjižni akciji, vojvoda Krištof pa je še vedno ostal vsaj podpornik zavoda. Kdaj se je Trubar drugič poročil, ni znano, vendar se je druga žena imenovala Anastazija, Klare pa sploh ni najti med imeni v njegovi družini. Kakšne so bile njegove družinske razmere, kakor tudi, da bi bil tedaj učitelj v Urachu neki Kumprecht (predikant in pisatelj Marko Kumprecht je bil komaj rojen!), ni podatkov.

Trubarjevo potovanje in triumfalna vrnitev v Ljubljano dne 26. junija 1561 (Smehljaj sreče) sta dosti zvesto posneta po njegovem originalnem poročilu, vendar so potrebni nekateri popravki in dopolnila. Še prej pa je treba navesti, da vojvoda Krištof ni podelil Trubarju župnije v Urachu pozno jeseni 1560, kot pravi avtorica, temveč z začetku aprila 1561. S Konzulom se res, že zaradi različnih značajev, že dalj časa nista dobro razumela, vendar je ta rovaril proti njemu pri Ungnadu šele med Trubarjevim bivanjem poleti 1561 v Ljubljani in je on naprtil Trubarju sum nepoštenega ravnanja z denarjem, ne Trubar njemu. Kako bi tiskarno predstavili v Ljubljano, je Trubar resno premišljeval, preden je stvar vzel v roke Ungnad. Na poti iz Uracha je Trubarja spremljal lahko edino Elija Stotzinger, ki je odšel iz Ljubljane ponj že 28. aprila 1561. Dietrichstein ga je spremljal šele od Bleda dalje in ga spotoma 25. junija peljal na svoje posestvo v Radovljici. V Kranju pri Rokavcu — ta je bil tamkajšnji pridigar od 1559 in je imel 1561 res 300 privržencev — se niso ustavili, ampak so prenočili pri baronu Ivanu Jožefu na Brdu. Papežnik Matej Marcina (1528—1602; ne Mercina!) je tedaj služil v oglejskem patriarhatu, v Kranj pa je prišel šele 1573. Pod pesmijo o Marcini je mišljen Trubarjev Ta prvi psalm ž njega trijemi izlagami, ki pa je izšel šele 1579 v Tübingenu. O šentviškem

podobarju Fortuni, kakor o najuglednejših meščanih, poročilo ne govori, pač pa o jezdecih, ki so prišli Trubarju naproti. Tudi imen čakajočih ni v poročilu, godbo pa so sestavljali štirje čuvaji na grajskem stolpu s piščalkami in trobentami. Pravilno ime ljubljanskega predikanta je Jurij Juričič ne Jurišič; tako se je pisal deželni glavar.

Naslednje poglavje (Tema) je postavljeno v jesen 1561, potem ko se je 20. septembra Trubar vrnil v Urach, kamor sta ga vlekli tiskarna in družina. V Ljubljani je res uredil cerkvene zadeve, poleg tega pa preverjal hrvaške tiske in iskal sodelavce. Na ureditev tiskarne v Ljubljani menda ni več mislil, saj je junija 1562 zavrnil tiskarja Friessa iz Strassburga, ko se je prišel ponujat. Z Uskokoma sta mišljena Matija Popovič iz Srbije in Ivan Maleševac iz Bosne; opis njunih navad in potovanja je dokumentiran. Ravno tako tudi navedbe o Srbu Demetriju, ki ga je povezal z reformatorji dunajski knjigarnar Frölich, a ni verjetno, da bi bil prišel v stik tudi s Trubarjem, ki pa je imel o njem slabo in ne dobro mnenje. Že omenjeni Juričič je bil protestantovski pridigar šele od 1560, Janž Tulščak pa je prišel v Ljubljano 1561; morda je avtorica zgradila nezaupanje na njuni mladosti. Klombnerjeva zamera zaradi neodobravanja natisa knjige Ene duhovne pejsni, ki jo je on pripravil, je iz poznejšega časa (1563). O prepiru med Konzulovo in Trubarjevo ženo za časa njegove odsotnosti iz Uracha, ki je nato prešel v spor med možema, je ohranjeno obsežno gradivo, ki je tu pisateljsko preoblikovano. V tej zvezi citirano Trubarjevo pismo Ungnadu je morda tisto z dne 22. oktobra 1562. Glede svojega zdravstvenega stanja v tem času je Trubar sam pisal 10. februarja 1562 iz Uracha Gallenbergu v Ljubljano, da ima šen, garje in otekle noge in da je prav često sit življenja; kaj več ni znanega. Nazaj v Ljubljano se je z družino vrnil sredi junija 1562.

Predzadnje poglavje tretjega dela (Prometej) je pisateljica postavila v november in december 1563. Obravnava dva dogodka: Trubarjev obisk na Goriškem in začetek novega preganjanja. Pripovedovanje o prvem je posneto po spotoma omenjenem Trubarjevem pismu Ungnadu, datiranem 9. decembra 1563, ki seveda ne vsebuje vseh podrobnosti, s katerimi nas zabava pisateljica. Iz njega izvemo, da ga je v Gorico poklical grof Jurij s Turna, da je tu, v Rubiji in pri Sv. Križu, pridigal 14 dni v novembru, da ga v Gorici res niso pustili pridigati v cerkvi in da so zaradi krsta sinu barona Hanibala s Brd menihi in duhovniki kar noreli. Glede na navedeno pismo in na drugo korespondenco se je Trubar vrnil iz Gorice v Ljubljano že konec novembra in ne šele za božič in ni nič znanega o morebitnem obisku v Škofji Loki in v Kranju. Mimogrede omenjena Cvekljeva smrt ni nikjer sporočena in se domneva, da je umrl šele neke med leti 1567—1573, res pa je, da je maja 1562 prišel v Urach in spremljal v juniju Trubarja na poti v Ljubljano. Prav tako je dokumentirano Trubarjevo zagovarjanje, in sicer dvakrat: 6. decembra 1562 pred škofom, deželnim upraviteljem, odborniki in magistratom in 20. decembra 1562 pred vice-domom. Zato pa je novica o zaplembi Trubarjeve Slovenske cerkovne ordninge za leto dni prezgodnja: nadvojvoda Karel je to odločil šele 15. decembra 1564.

Zadnje Trubarjevo snidenje z domovino v juniju 1567, to sta vsebina in čas zadnjega poglavja tretjega dela romana (Jesen) o slovenskem »primusu«. Pravda o tem, ali bo ostal v Ljubljani ali bo moral spet na Württembergško, o kateri govori avtorica, je tekla med nadvojvodo Karlom in kranjskimi deželnimi odborniki od decembra 1564 do 8. maja 1565, ko je bilo dokončno odločeno, da mora Trubar do konca julija zapustiti Kranjsko. Navedbe o Krelju kot Trubarjevem nasledniku, o njegovi bolehnosti, o sestanku kranjskih protestantov, ki ga je Trubar sklical med svojim kratkotrajnim bivanjem v Ljubljani, kakor tudi o namenu njegovega prihoda na Kranjsko, so dokumentirane. Morda je pisateljica ob besedah, da je Bohorič napisal zgodovino slovenskega naroda do obleganja Troje, mislila na njegov poznejši uvod v slovnico (1584). Dalmatin tedaj še ni bil v Ljubljani (prišel šele 1572), biblijo pa je začel prevajati okoli 1569. Kdaj in kako se je Trubar vračal na Nemško in za vedno zapuščal domovino, ni podatkov. Znano je le, da njegovo zadnje bivanje na Kranjskem ni bilo dolgotrajno in da je moral, potem ko sta se začela zanj zanimati škof in deželni glavar, naglo oditi. Tudi ni nobene vesti, da bi v Kranju poslušal prepevanje mladega Tomaža Hrena, tedaj še ne 7 let starega, čigar oče je bil res ljubljanski protestantovski meščan, vzgajal pa ga je neki sorodnik v Kranju. Kakor mnogo drugih, je tudi ta dogodek ustvarilo svobodno umetniško snovanje.

Obširno zgodbo Trubarjevega življenja (540 strani) zaključuje epilog, ki je postavljen v Derendingen (tu je živel od konca 1566) in v njegovo smrtno uro na dan 28. junija 1586, devetnajst (ne 17!) let po slovesu od domovine. Ob njegovi

smrtni postelji je mogel poleg tretje žene Agnes stati le sin Primož, ki je bil tedaj župnik v Kilchbergu pri Derendingenu, medtem ko je bil Felician od 1580 pridigar v Ljubljani. O navzočnosti württemberškega teologa dr. Martina Cruciusa (če ga avtorica po zapisku priimka ne zamenjuje s pridigarjem Paulusom Crusiusom?), ni podatkov. Zadnje Trubarjevo delo je bil res prevod Lutrove Postile, ki se ga je prvič lotil že v prvih letih literarnega snovanja (okoli 1553), 1585 pa znova dobil naročilo, naj jo prevede, kar je dokončaval tik pred smrtjo. Ali mu je pri tem pomagal sin Primož ali Felician in kolikšen je delež Andreja Savinca, ki je bil 1572 in prej pri njem za pisarja in korektorja in ki je 1595 s Felicianom delo natisnil, se ne ve. Sklep, naj bodo njegove knjige, ki so ostale v Ljubljani, javna last, je Trubar sporočil kranjskim deželnim odbornikom že marca 1569; o svojem »nikjerdomu« je pisal 1566 po drugem izgonu s Kranjskega v knjigi Ta celi psalm Davidov, ko je iskal novo službeno mesto, medtem ko je pismo, v katerem priporoča edinstvo in veri, ljubezen, zvestobo, resnico in pravico, poslal na Kranjsko že 10. junija 1575. In še nekaj besed o usodi drugih reformatorjev, o katerih blodi umirajoči Trubar: o Dalmatinovi boleznini ni podatkov, Rokavčeva smrt ni znana, Jernej Knafelj pa je po izgonu iz Kranja 1578 živel pri brdskem graščaku, dokler ga niso 1599 pregnali iz dežele. V tej blodnji je pisateljica prav lepo obnovila vse važnejše dogodke iz Trubarjevega burnega življenja.

Če sedaj ob zaključku tega ne popolnoma izčrpnega literarnozgodovinskega pregleda romana o Primožu Trubarju strnemo vse spotoma nabrane ugotovitve in če skušamo odgovoriti na uvodoma postavljena vprašanja, pridemo do naslednjih sklepov: Delo ni nikakršna biografska študija — tega namena ni niti imelo — niti ni biografski roman Slodnjakovega stila, ampak je predvsem *roman* o začetniku slovenske književnosti, grajen na poznavanju osnovne znanstvene literature, ki sicer vseskozi ni popolnoma zanesljivo upoštevana, vendar ne v tolikšni meri, da bi to ponarejalo bistvene momente pisateljevega življenja in dela ali jih prikazovalo v popolnoma napačni luči. Kolikor je do tega prišlo, je posledica neupoštevanja ali nepoznavanja podrobnejšega gradiva, predvsem korespondence, ki jo je za čas po 1550 kar precej, oziroma je bilo storjeno pač zaradi učinkovitosti leposlovnega snovanja in romanopisnega fabuliranja, kar mora upoštevati vsakdo, ki bi knjigo vzel v roke kot pripomoček za poznavanje slovenskega protestantizma v 16. stoletju. Ne glede na to pomanjkljivost pa bo opravil roman med občinstvom veliko, v osnovi pozitivno informativno poslanstvo o življenju in delu Primoža Trubarja kot doslej najboljše delo pisateljice Mimi Malenškove, ki mu gre že zaradi težavnosti teme, ki jo obravnava, priznanje slovenske kulturne javnosti.

Branko Berčič

DVOJE KNJIG O JÁNOŠÍKU

Predlanskim oziroma lani smo dobili v slovenščini dvoje knjig, ustvarjenih iz slovaškega ljudskega izročila o hajduku Jánošíku¹. Pripadnik češke moderne, dramatik Mahen, je ustvaril iz mita protestno dramo o uporuh osebnosti proti nasilju okolice, Malý je razporedil ljudske anekdote o Jánošíkovem hajdukovanju in skombiniral prav preprosto, povprečno mladinsko knjigo. Mahen je v slovenski izdaji doživel popolno predelavo, Malý slab prevod. Žal slovaška proza (enako ne češka) ni ustvarila doslej še nobene vsaj povprečne knjige o Jánošíku in njegovih tovariših. Ob stran slovaški ljudski jánošíkovski poeziji pa se moreta postaviti s svojo jánošíkovsko motiviko romantika Janko Král' in Ján Botto, a tudi številni poznejši poeti so iz te zakladnice črpali polno plodnih spodbud za drobne lirične umetnine. Med slikarskimi deli je klasična podoba »Jánošíkovih hajdukov« našega sodobnika Janka Alexýja, a sodobnik Ján Cikker je ustvaril opero »Jánošík«, ki je po vsebinski in po glasbeni strani res slovaška narodna opera. Mahenova drama je bila votek Karlu Plicki, ki je navrtel prvi slovaški celovečerni, doslej edini film o Jánošíku. Bilo je to pred vojsko in film je doživel uspeh tudi na Slovenskem. Od tod izvira ime Janošik ali Janušek tudi med slovenskimi partizani.

V karpatskem prostoru, to je na Slovaškem, v Šleziji, na Poljskem ter v Haliču in daleč v Ukrajino, se je začelo hajduštvo že v začetku 16. stoletja, kar množično pa je postalo v 17. in 18. stoletju. Medtem ko pomeni balkansko hajduštvo predvsem

¹ Miloš Malý: Janošik, prevedel Branimir Kozinc, Knjižnica sinjega galeba, 1958, strani 132; Jiri Machen (= Jiri Mahen): Hajduk Janošik, dramaturško obdelal Fran Žižek, izdal Prosvetni servis, 1957, strani 114+7.